

נתקבלו במערכת

הכרת התפלה. נוסח אשכנז. מהדורת ביקורת המיועדת לקבלת תגובות

הציבור. הרב משה מרגלית. ירושלים, תשע"ה. 660 עמ'. (02-5383201)

ספר מיוחד במינו, שמשנה את כל מבנה הפירמדה היציב והרגיל של הסידורים מאז ומעולם. לא סדר תפילות כפי מהלך היום והשנה לפנינו, אלא ספר תפילות 'רוחבי' – מסודרים בתחילתו כל סוגי התפילות והברכות שנאמרות כל השנה לפני התפילות עצמן, בהמשך כל התפילות שנאמרות בראשית התפילה במועדים השונים, כל נוסחי ברכות קריאת שמע של שחרית, כל נוסחי תפילות העמידה שחרית, וכן הלאה. בניגוד לכפילויות הרבות של התפילות החוזרות על עצמן בסידורים השונים שנעתקו שוב ושוב לנוחות המתפלל (ומשתבחים בזה המדפיסים ובצדק) – כאן להיפך, כל תפילה מופיעה פעם אחת בלבד, כשאחיותיה, השונות ממנה ברב או במעט, מובאות לצידה, ובהופעות הבאות מפנה העורך כל פעם להופעה הראשונה של התפילה המבוקשת. בשיטה זו בולטים הדמיונות וההבדלים בנוסח ובסדר בין תפילה לתפילה, מתגלים המקומות שבהם מובאים פסוקים זהים בחלקים שונים שלה, ומתברר הסדר היסודי של התפילות שתקנו לנו אנשי כנסת הגדולה. מעניין מה תהיה ההשפעה של המהפכה שעושה סדר התפילות (לא 'סידור')! הזה בכיוון-מבטו של המעיין המעמיק, שיש לב להתפתחויות, לשינויים, להבדלים ולדמיונות שבתפילות השונות. ראויים לציון המפתחות המרובים שבראש הספר, המספר שצורף לכל פסקא (1473 פסקאות!), ההערות ההלכתיות והתוכניות הקצרות המפוזרות בו ועוד. על פי השיטה ה'רוחבית' זו הספר מסתיים בתפילת עלינו שמופיעה בו בפעם הראשונה רק בעמ' 659, עם השוואה בין צורת אמירתה כתפילת סיום בכל אחת מהתפילות – לבין אמירתה במקורה במוסף של ימים נוראים. ההערה אחרונה (הע' י בסוף סעיף 1473) כוללת התייחסות לאמירת שירי היחוד בליל יום הכיפורים. זהו ספר הראוי לעיון וללימוד מעמיק.

Changing The Immutable. How Orthodox Judaism Rewrites Its History. Marc B. Shapiro. Oxford – Portland, Oregon, The Littman Library, 2015. ix+347 pp. (shapirom2@scranton.edu)

בעברית: "לשנות את הבלתי ניתן לשינוי – איך היהדות הדתית משכתבת את ההיסטוריה שלה". פרופ' שפירא, חוקר דייקן, ידען, לעיתים לא-קונבנציונאלי, מנסה להראות ולהדגים ולנתח בספר זה את השיטה העתיקה שבה משתמשים כותבים ומדפיסים יראי ה' כדי 'לתקן' את הטקסט או את התיאור ההיסטורי, ולהציג אותו כפי שראוי שהוא יהיה ולא דווקא כפי שהוא היה בפועל. כמובן שיש ציבורים שאצלם הנושא הזה מקובל וכמעט גלוי, כמו למשל הדוגמא שהוא מביא בהקדמת הספר – צינזור נשים מתוך תמונות, כאשר הדוגמא הבולטת הייתה מחיקת דמותה של שרת החוץ האמריקאית הגברת קלינטון מהתמונות שהתפרסמו בכל העולם והראו את בכירי הבית הלבן צופים בפעולת חיסולו של הטרוריסט בין לאדון, כשבחלק מהעיתונים החרדיים איכשהו הנשים נעלמו מהתמונות, והדבר עשה בזמנו רעש גדול. בקבוצה שבה לא תיךאה ולא תימצא שום תמונה של אשה בשום כתב עת

או ספר מודפס - הצינזור הזה נראה לגיטימי לגמרי וגם בלתי מזיק לחלוטין, להיפך - מגביר את הצניעות, אולם בזמנו החל דיון ציבורי בנושא הזה, ועמו פותח פרופ' שפירא את ספרו. הדוגמאות שהוא מביא רבות ביותר ומגוונות ביותר, ביניהן השמטות ושינויים בהעתקת הספר 'כתוב שם' בו בכמה מקומות משתלח הראב"ד בעל ההשגות בחברו רבי זרחיה הלוי 'בעל המאור' במילים קשות ביותר, שינויים מכוונים בדפוסי הרמב"ם בהלכות ספר תורה כדי להתאים את דבריו למסורת האשכנזית ולרמב"ם מספר השורות בשירת האזינו הוא 67, ובכל הספרים [חוץ מספרי התימנים] המספר הוא 70, שינוי לשון הגר"א בביאורו על שו"ע יו"ד סי' קעט בדבריו החריפים נגד הרמב"ם והמחבר בדבר 'הפילוסופיה הארורה', השמטת המילים בכותרת של שו"ע או"ח סי' תרה "מנהג כפרות בערב יום כיפור מנהג של שטות הוא", השמטת איזכור הספר הבעייתי 'חמדת הימים' מהלכות יום כיפור בדפוסים המאוחרים יותר של הספר 'חיי אדם', שינוי בשו"ת חתם סופר בהדפסה שנעשתה בדורנו בגלל פסק הלכה בעניין צאת הכוכבים שלא התאים למנהג חסידי סטמאר, ועוד ועוד, פשוט כמות עצומה של מקורות מוסברים ומוערים, בחלקם השינוי מתקבל יותר על הלב ('אונס רחמנא פטריה'...) ובחלקם פחות. המחבר כתב פרק שלם על שינויים מהסוג הזה בענייני הלכה, פרק בענייני אמונות ודעות, שני פרקים על שני אישים 'מצונזרים' באופן מיוחד - הרש"ר הירש והרא"ה קוק (וגם הרב סולוביצ'יק מבוססות מוזכר פעמים רבות, והיה 'מגיע' לו פרק נפרד...), ופרקים על צינזורים ושינויים מסיבות של צניעות ומסיבות אחרות. בפרק המסכם דן פרופ' שפירא בחשיבות האמת ה'היסטורית' יחסית לאמת ה'ערכית', ומצביע על כמה תובנות חשובות בנושא. חלקים ניכרים מהספר כבר ראו אור במשך השנים בבלוג של המחבר הנקרא 'Seforim' ובמקומות אחרים, וכמה מתגובות הקוראים מובאות בשםם בתוך הספר. הביבליוגרפיה והמפתחות המקיפים בסוף הספר מפרנסים עשרות עמודים. חריצותו של פרופ' מרק שפירא (או: מלך שפירא) מביאה עמה פירות משובחים ומעניינים, חבל שבינתיים בעיקר בשפה האנגלית.

מנחה לברוך. שיעורים בהלכות בשר וחלב והלכות תערובות. על פי שיעורים שנמסרו בכולל של ישיבת הכותל מפי ראש הישיבה הרב ברוך וידר שליט"א. ירושלים, תשע"ה. 614 עמ'. (adisege1@gmail.com)

ישיבת הכותל נוסדה מיד לאחר שחרור הרובע היהודי בירושלים במלחמת ששת הימים ע"י הרב הדרי שליט"א, כשהוא מצרף אליו תלמידי חכמים נמרצים ומיוחדים כמו הרב אביגדור נבנצל - לימים רבה של ירושלים העתיקה, והרב יעקב כ"ץ מחשובי הלמדנים בירושלים, ועוד. גדיים נעשו תישים, ולפני כמה שנים מונה אחד מתלמידיהם, הרב ברוך וידר שליט"א, שרבו המובהק הוא הרב יעקב כ"ץ, לראש כולל ההלכה בישיבה, ומאוחר יותר לראש הישיבה. תלמידיו שלו רצו לעשות לרבם נחת לרגל הגיעו ליובל שנים, והם כתבו וערכו את שיעוריו על הלכות בשר וחלב ותערובות (סימנים פז-קט בשו"ע יו"ד) והוציאו אותם לאור כספר מהודר. העורכים, הרבנים לירון כהן ועדי שגב, שמשו בזמנו גם כעוזריו בהרבצת תורה בכולל, כך שידם רב להם בהלכות אלו בכלל ובתורת רבם בעניינים אלו בפרט, ודבר מתוקן הם הוציאו מתחת לידם. בכל סימן כמה פרקים המבררים את הנושאים ההלכתיים ה'כבדים' שבפרק, ושוארים עניין בעניין עד להגעה להלכה למעשה. כל לומד הלכה לקראת 'סמיכה', ורבים הם ב'כוללים' של ישיבתנו, שאינו רוצה להסתפק במועט, ראוי לו שיעשה שימוש רב ככל האפשר בספר מלא וגדוש זה. חמרא למריה וטיבותא לשרי המשקים.

כי תצא למלחמה. המלחמה בהגות ובהלכה היהודית. אברהם פרי. עריכה:

הרב אריה כץ. ירושלים, מכון פוע"ה, תשע"ה. 260 עמ'. (aperi48@gmail.com)

הרב אברהם פרי, איש רב פעלים, הוציא לאור בשנים האחרונות שני ספרים חשובים ובעלי משקל - 'שדות בכסף יקנו' על ענייני קניינים ו'גירושי שוטה' - הגדרת שוטה בעניינים שונים ובעיקר בהקשר להלכות גירושין. עתה הוא מוציא לאור ספר העוסק בענייני צבא ומלחמה, מהגדרת הסוגים השונים של המלחמה מבחינה הלכתית, היחס למחיר שגובה המלחמה כפרמטר בהיתר להילחם ובצורך להילחם, דרכי המנהיגות וההבדלים בין מנהיגות 'אזרחית' ומנהיגות בשעת מלחמה, החייבים והפטורים מגיוס - פחדנים, עריקים, לומדי תורה, נשים ועוד, מוסר המלחמה - היחס לאוכלוסיה האזרחית, איסור ביזה, היחס לעינויים, סחר בנשק ועוד, דיני הצלה בשעת מלחמה וההבדלים בזה בין ימי מלחמה לימי שלום, פדיון שבויים, לחימה בשבת, התרת עגונות, והנושא הכאוב של התאבדות כתוצאה וכצורך של המלחמה - המלך שאול, מצדה, ועוד. יש בכל פרק שילוב של תיאורים היסטוריים ובירורים הלכתיים, של עיונים למדניים ומבטים רוחניים ופילוסופיים, ספר מקיף ומרתק. חותמו של העורך ניכר בכל הספר. יצאה גם מהדורה שבחציה השני תרגום אנגלי מלא.

עיונים בתרבותם של יהודי צפון-אפריקה. כתבים מוהדרים ומוערים.

עורכים: משה בר-אשר וסטיבן פראד. כרך ד. ירושלים, מאגנס ואוניברסיטאות

ייל והעברית, תשע"ה. 276 עמ'. (02-6586659)

סדנה ללימודי יהדות, שמתקיימת מדי פעם במסגרת התוכנית ללימודי יהדות באוניברסיטת ייל שבארצות הברית, מהווה זרז להוצאה לאור של כתבים, בחלקם עלומים, של חכמי צפון אפריקה, עליהם נישאו הרצאות באותן סדנאות. ממפעל זה כבר יצאו לאור שני כרכים באנגלית ושניים בעברית. בכרך זה, הרביעי, תשעה מאמרים העוסקים בפרטים ובכללים: הכלליים יותר עוסקים בדיונים בשפה הערבית המשתקפת בעברית של יהודי מרוקו ובתיקונים דקדוקיים שנכנסו בדורנו לחלק מסידורי התפילות של מנהגי צפון אפריקה, ועניינים פרטיים ונקודתיים כוללים למשל עיון בטיטות דרשה ל'שבת כלה', השבת שלפני חג השבועות, העוסקת במעלת לימוד התורה גם לכאלה שאינם תלמידי חכמים, שכתבה חכם ממרוקו כנראה בסוף המאה הי"ט. עובדת היות דפי הדרשה האלו רק דפי טיוטא מוכחת מתוך כך שחלק מהעניינים אינם שלמים, ושנמצאים בהם הוספות ותיקונים בגיליונות ובין השורות כנראה בכתב ידו של המחבר עצמו. קריאת טיוטת הדרשה מאפשרת לקורא לשבת כביכול עם הרב המחבר האלמוני תוך כדי הכנת הדרשה, ולהשתתף עמו במאמציו להציג את התוכן העמוק שהכין באופן קל ופשוט, ומכאן שלא היה מדובר בדרשה לפני תלמידי חכמים דווקא. פרק אחר מביא פירושים מתולדות קהילת טריפולי שבלוב בין שתי מלחמות העולם על פי הכתבים שנמצאו בארכיון שהותיר אחריו אחד מרבני העיר, רבי יששכר חכמון זצ"ל, שהחל את תפקידו כסופר בית הדין, עלה ומונה לדיין, ולבסוף מונה לרב ראשי של העיר ובהמשך של יהודי לוב כולם. טיפה ועוד טיפה מצטרפים מכרך לכרך לחיזוק הכרת המציאות התורנית והקהילתית בצפון אפריקה במאות השנים האחרונות.

הצדיק פלא. פרקי הוד ומופת וארחות חיים של הגאון הקדוש רבי יהודה זרחיה

סגל זצוק"ל בעל "צמח יהודה". [מאת הרב רפאל אברהם שלום מועלם].

ירושלים, מכון 'טורי זהב', תשע"ה. שצג עמ'. (02-5815711)

הרב סגל, שנפטר בשנת תשס"א, שימש כרבה הנערץ של שכונת קרית שלום בת"א במשך

כחמישים שנים, ונודע כת"ח מיוחד וכרב שכונה פעיל ודומיננטי עד ימיו האחרונים. במקביל חיבר ספרים חשובים בהלכה ובאגדה ובמוסר ובהנהגה, בהם שו"ת צמח יהודה בחמישה חלקים - מאמרים, פסקים ותשובות, הספרים 'ראשית העבודה' ו'דורשי ה' - הדרכה בענייני מוסר וחסידות ויראת שמים, 'חידושי רבי יהודה זרחיה' בשני חלקים - חידושים בהלכה ובאגדה כסדר הבבלי והירושלמי והרמב"ם, ועוד ספרים רבים נוספים, חלקם יצאו לאור לאחר פטירתו, ואחרים עדיין מחכים לעיתם ולזמנם לצאת לאור עולם. אולם כל מי שלא הכיר אותו מקרוב, ואפילו חלק מאלו שהרגישו מקורבים אליו, הכירו רק את 'קצה הקרחון' - את החלק הנראה והנשמע באישיותו המיוחדת; רוב דמותו נשאר נסתר, כולל קשריו העמוקים במשך כל ימי חייו עם גדולי התורה מכל הגוונים ומכל העדות, ידיעותיו העצומות בחכמת הנסתר, העצות הגלויות וה'נסתרות' שנתן לאלפי אנשים שנגשו אליו עם קשייהם ובעיותיהם, אלפי המכתבים שכתב לגדולים ולקטנים ובהם חידושי תורה והדרכות תורניות ואישיות שרק קומץ מהם נדפס בספריו, הכמות העצומה של חסדים בגופו ובממונו ובתורתו שעשה עם רבים רבים, הידיעות וההבנות העל-אנושיות שהיו לו בפרטים סמויים של הפרט והכלל שנעזר בהם כדי לעזור לאחרים, ההשגות העליונות שהגיע אליהן והקבלות המופלאות שקיבל על עצמו, וגם הקשר המיוחד שהיה לו עם זוגתו הרבנית, עמה לא זכה לפני בטרן. מאות תלמידי חכמים בני דורנו מזדקפים עד היום בהתרגשות כאשר מזכירים לפניהם את שמו, ומיד מספרים על הקשר המיוחד שהיה להם עמו, על הטובות שהוא עשה להם ברוחניות ולעיתים גם בגשמיות, על החלק המשמעותי שיש לרב זצ"ל בתורתם, במעמדם, בחייהם ובהשפעתם הציבורית ועוד. הרב מועלם, תלמיד חכם ירושלמי צעיר, בעזרת אביו ואחיו הרבנים, הצליח בספר מעניין זה לפרוש לפני הקורא את דמותו של הרב זצ"ל, כשברקע סיפוריהם של תלמידי חכמים מארבעה דורות - מרביותו של אביו רבי שפטיה זצ"ל בליטא (הוא עלה לארץ בשנת תרע"ז) ועד כמה מרבני דורנו. ה'פלא' מתחיל להיגלות כשמתברר שיהודה זרחיה הילד בן השמונה התבקש להיות המספיד השלישי והאחרון של סבו ר' יעקב מנדלבוים ז"ל איש ירושלים, כשלפניו מספידים אותו הרב הראשי הרא"ה קוק זצ"ל והרב יוסף גרשון הורוביץ זצ"ל רבה של מאה שערים, והוא אחריהם... הספר מסתיים בכ"ח אגרות ומכתבים של הרב שמעולם לא נדפסו, ובמפתח מפורט לאישים הרבים המוזכרים בו. ספר מרגש ומיוחד.

הבן שלי מתבגר. מורה נבוכים לגיל הנעורים. אלי שיינפלד. ירושלים, ספריית בית אל, תשע"ה. 175 עמ'. (02-6427117)

מבוא, שני שערים, ונספח חשוב, מכיל הספר החדש של המחנך הרב שיינפלד, שכבר הוציא לאור לפני כמה שנים ספר שבחלקו הוא הרקע לספר זה - 'היצר, הלב והאדם'. את המבוא כתב רבו של המחבר, הרב אלישע אבינר, ר"מ בשיבת 'ברכת משה' במעלה אדומים ורב שכונה בעיר, שמתמחה בין השאר בקשרי הורים ונוער מתבגר. השער הראשון מתאר בחמישה פרקים את שלבי ההתבגרות של הנער, עם דגש על השאלה הקריטית מתי לדבר ולחנך ואף להוכיח - ומתי עדיף לעצום עין, והשער השני עוסק בח"י פרקים בתכני השיחות שראוי שיהיו להורה (או לר"מ או למדריך) עם המתגבר, על הצמיחה ועל הקשיים ועל התקשורת עם חבריו והוריו ומוריו, ועל המכשולים (כולל צפיות אסורות, מחלת דורנו), והכל בשפה ברורה ונעימה, בגישה שמחה ואופטימית, בדברים ישירים ועדינים, בלי לטאטא בעיות וקשיים ועם הדרכה מסודרת איך לא לדרוך על מוקשים מכאן ועל יבלות מאידך... הנספח עוסק ביחס לתקלות ובעיות בתהליך ההתבגרות, מתי מספיקה 'עזרה ראשונה' ומתי

צריך לפנות ל'רופא' מקצועי. משפט המפתח בספר הוא שההורה צריך לחזור ולשנן באוזני ילדו המתגבר שהוא לא לבד במסע ההתבגרות שלו, שהוריו מעליו ולצידו גם כשהם שותקים וגם כאשר יתכן שהתנהגותו לא ממלאת אותם חדווה אלא להיפך... וברוח הימים הללו, ערב הימים הנוראים, המחבר מדגיש שגם לנערים מתבגרים שחטאו יש דרך תשובה קרובה, מכילה, מכפרת ומטהרת, וחס ושלוש אסור להורים להתייחס מהם, וכל שכן שאין לבחור שום היתר להתייחס מעצמו, אלא להיפך - להתמלא כח למשימת חייו להמשיך לגדול ולהיות מבוגר מוצלח וטוב וחכם וצדיק. ספר חשוב ומועיל להורים ומחנכים, ואף למתבגרים עצמם.

אוצר מפרשי התנ"ך. ספר עזרא. יסודות בביאור הפשט בפסוקי המקרא, עם ביאור 'ושננתם' השלם במהדורה שנייה ומורחבת. [מאת הרב יוסי ברינר]. ירושלים, אוצר התורה, תשע"ה. שעת עמ'. (054-6905948)

המחנך והמחבר הפורה הרב ברינר הוציא לאור [משום־מה בעילום שם!] מהדורה חדשה של ביאוריו על ספר עזרא במסגרת מפעל 'ושננתם', שהוא חלק ממפעל 'אוצר התורה' שלו הכולל ספרים וחברות, ואתר אינטרנט פעיל [<http://otzar.org.il>] המכיל את ביאור 'ושננתם' על התנ"ך, ההרחבות "אוצר מפרשי התורה", דפי עבודה וכן טקסטים של ספרי אמונה ומחשבה. ה'יסודות' שלהם כיוון המחבר בשער הספר הם תשעה מאמרים המהווים מעין מבוא ומפרנסים את שני השלישים הראשונים של הספר, ובהם דיונים עמוקים ורחבים העוסקים בכל מה שאמור לעניין מי שלומד בעמקות את ספרי ראשית הבית השני: הכרונולוגיה של מלכי פרס ותיארוך שיבת ציון על פי חז"ל, זיהוי ארתחשסתא ולהבדיל מלאכזיעזרא, האם חזרו עשרת השבטים עם שבי גולת בבל, איך ומתי נבנו המזבח ואחריו המקדש, מדוע לא היה ארון בבית המקדש השני, מי היו אנשי כנסת הגדולה, ועוד ועוד. מדובר על נושאים שמקיפים את כל השאלות הקדומות שעוטפות את לימוד ספר עזרא, ושפרשנות חלקים גדולים בספר תלויה בהכרעה בהן לצד זה או אחר, שאלות שהיחסים בין המסורת והמחקר קשורות בהן קשר הדוק. כך בעיסוק בכרונולוגיה דחה למעשה הרב המחבר את דעת החוקרים שצריך להוסיף עוד כמעט מאתיים שנה לתקופת ראשית הבית השני, אך לא הביא שגם ר"א אבן עזרא ואחריו רבי זרחיה 'בעל המאור' מצדדים בפירוש באפשרות הזו - דהיינו שאין לקבל את דברי בעל 'סדר עולם' כפשוטם שכורש ודריוש וארתחשסתא היו אדם אחד, ועל כן יש להאריך בהרבה את תקופת פרס לפני שמגיעה תקופת יוון ואחריה תקופת החשמונאים. כתב על כך כאן ב'המעין' הרב ד"ר שי ואלטר מאמר מקיף בגיליון 204 (טבת תשע"ג, עמ' 19-5) תחת הכותרת 'המניין לבריאת העולם והתחלת השימוש בו' שהמחבר מציין אליו, אך חבל שלא נתן משקל מספיק לדבריו השקולים, והעדיף עליהם את הדברים הלא־מאוזנים לענ"ד של הרב יהושע ענבל בספרו המיוחד־במינו 'תורה שבעל פה' בנושא זה. נחזור לעיקר - סדרת 'ושננתם' ו'אוצר התורה' היא חלומם של מורים לתנ"ך - פירוש מילולי וענייני של הספר עם ביאורים מרחיבים בכל עניין נחוץ ומבואות שעוסקים בכל הנושאים ה'כבדים' שקשורים בו, כך בספר עזרא וכך גם בספרים האחרים שבסדרה שיצאו ושעומדים לצאת לאור, ובאתר המלא וגדוש שפתוח לשימוש חופשי, ואף להתדיינות עם הרב ברינר רב הפעלים בכל עניין ועניין. עשה חיל, רבי יוסי!

ספר הגור. שמות. פירוש קדמון על דרך הפשט על פירוש רש"י לתורה, מאת המקובל רבינו נפתלי הירץ טריוויש זללה"ה מפרנקפורט. מופיע לראשונה על פי כתבי יד בתוספת מראי מקומות השלמות והערות על ידי הרב ישראל פלס והרב אהרן שפירא. פרדס כץ, מפעל 'מתיבתא דרש"י', תשע"ה. רכד עמ'. (03-5790515)

רבי נפתלי טריוויש זצ"ל היה מגדולי העיר פרנקפורט לפני כחמש מאות שנה. הוא נודע כמחבר סידור הקרוי על שמו, שבו השתמשו גדולי הדורות שאחריו, כולל האר"י הקדוש בעצמו, ה'מגן אברהם' ועוד. חכמי 'מתיבתא דרש"י' כבר הוציאו לאור את פירושו על פירוש רש"י המכונים 'ספר הגור' על ספרי בראשית וויקרא, ועתה הגיע זמנו של ספר שמות. המחבר מצא כללים מסוימים בפירוש רש"י ומפרש באופן שיטתי את דבריו על פי כללים אלו, והדברים הם נופת צופים. כך למשל בראש פרשת 'ויקהל' מעיר רש"י 'למחרת יום הכיפורים היה'. שואל רבי נפתלי: ראשית - מה קשה לו לרש"י? ומסבירים המהדירים: למאי נפ"מ מתי היה זה? ועוד מקשה רנ"ה טריוויש: לעיל פרשת יתרו פירש רש"י לגבי 'ויהי ממחרת' וישב משה לשפוט את העם לא דחה משה אלא עשה אותה מיד ברדתו מן ההר, כך גם ברור שיקיים את הוראת ה' לצוות על בני ישראל להתחיל בבניין המשכן מיד ברדתו מן ההר; מצד שני - היאך אפשר שעשה את שני הדברים האלו יחד? ומתוך רבינו נפתלי: רש"י מסכים לדעת התרגום ש'ויקהל' הכוונה 'ואכנש', וזו פעולה שיכולה להיעשות ע"י אחרים במשך היום, ורק בסוף ה'ערב', 'אחר חצות או בלילה או ביום אחר', השתתף משה בכינוס ה'הקהל' הזה בו ציווה על בני ישראל לבנות את המשכן.

חיבורים הלכתיים של רב סעדיה גאון. ירחמיאל ברודי. ירושלים, יד הרב נסים, תשע"ה. לז+369 עמ'. (02-5633789)

רב סעדיה גאון נחשב מגדולי חכמי ישראל בכל הדורות, ומי יודע איך הייתה נראית היהדות היום בלעדיו. בשישים שנות חייו הוא שימש כפוסק בעל כתפיים רחבות, איש רוח, מנהיג תקיף, בעל מחשבה, בעל לשון, מפרש המקרא ופייטן, בכל מכל וכל, והגדיל לעשות בכמותה ואיכותה של כתיבתו. ואכן, חלק מכתביו הם מעמודי התווך של המסורת היהודית והם היוו בסיס לספרי מחברים בדורות שאחריהם, אבל למרבה הצער מתברר שחיבורים רבים כתב שלא הגיעו אלינו כלל או ששרדו רק בגניזה או בכתבי יד נדירים. פרופ' ברודי, אחד המומחים הגדולים בעולם היום לתורת הגאונים, עמל כבר עשרות שנים ללקט את כל נפארי תורתו ההלכתית של רס"ג למקום אחד, וחלומו עומד להתגשם: בספר זה מלוקטים שרידיהם של כל הספרים השלמים וחלקי הספרים שנותרו מתורתו ההלכתית של רס"ג - ספר הירושות, ספר הפיקדון, ספר המכר, הלכות שחיטה, הלכות טריפות, הלכות טומאה וטהרה, הלכות נידה, הלכות ריבית ודיני אבלות, וגם הספר הגדול ספר העדות והשטרות עומד לצאת בפני עצמו בזמן הקרוב. במבוא המחכים מסביר פרופ' ברודי את שתי המהפכות העיקריות בכתבתו ההלכתית של רס"ג: הוא הראשון שכתב ספרים הלכתיים בנושאים מוגדרים, והראשון ששילב את התלמוד הירושלמי בפסיקת ההלכה בצמוד לאחיו החשוב ממנו - התלמוד הבבלי. מעניין שהוא גם הראשון שקבע בעצמו את שם ספריו, פרט טכני - שמביע את אחריותו האישית למה שכתוב בספר שחיבר, ושהוא אינו רק סיכום של תורת רבותיו. רס"ג הוא גם הראשון שבאופן שיטתי כתב הקדמות לספריו. דרך אגב, פרופ'

ברודי מזכיר בהקדמה את ספר המצוות של רס"ג (שאינו זהה לפיוט הקצר בחרוזים שסביבו בנה ריי"פ פרלא את חיבורו הענקי), ולדבריו הוא עומד לצאת בקרוב לאור בפעם הראשונה על פי כתבי יד ע"י האחים הרבנים סבתו. הספרים שנכתבו כולם בערבית באותיות עבריות תורגמו ע"י העורך, ונוספו להם הערות למדניות, מקורות וצינונים. יישר כוחו של פרופ' ברודי על היצירה שהוא מגיש לעולם התורה, ויישר כוחם של ראשי יד הרב נסים שנטלו על שכמם את הוצאתו לאור של ספר חשוב זה.

כשיהדות פוגשת מדינה. מאת ידידיה צ' שטרן, בנימין בראון, קלמן נוימן, גדעון כ"ץ, ניר קידר. ת"א, ידיעות אחרונות וספרי חמד והמכון הישראלי לדמוקרטיה, תשע"ה. 511 עמ'. (info@ybook.co.il)

חמשת המחברים, כולם אנשי אקדמיה הקשורים באופן זה או אחר למכון הישראלי לדמוקרטיה, מנסים להציג מכיווני מבט שונים את הגישות להגדרת המדינה היהודית והיחס כלפיה ע"י קבוצות שונות בתוכה. השער הראשון עוסק ביחס שבין הגישה היהודית לכללים החלים בחברה המודרנית - ליברליזם, דמוקרטיה, משפט חילוני, רב־תרבותיות ועוד. את השער הזה כתב סגן נשיא המכון לדמוקרטיה הפרופ' למשפטים ידידיה שטרן, ומסקנתו היא שהזהות הישראלית היא נושא מתהווה, שיש בעניינו מחלוקות בלתי פתירות, ושתפקידם של המנהלים ואנשי הרוח במחנות השונים לשמר את המחלוקת בנושא באופן שלא יהיה הרסני לכלל כולו. את השער השני כתב פרופ' בני בראון, שחוקר בעיקר את הציבור החרדי. בראשית דבריו הוא מנסה למפות את הגישות השונות כלפי המדינה ומוסדותיה של הקבוצות הרבות המהוות יחד את הציבור החרדי, השמרני יותר בענייני הלכה ומסתייג יותר מהמודרנה על כל מה שהיא מייצגת. לדעתו הכח הציבורי של תנועת ש"ס ואנשיה גרם להתמתנות מסוימת גם במגזרים אחרים של הציבור החרדי, וגם הכורח הכלכלי עושה את שלו, וניתן לצפות לשמירת הגיון המיוחד של הציבור החרדי - עם התקרבות בנושאים שונים למדינה ולחלק מהנהגותיה וערכיה. ד"ר קלמן נוימן, בוגר ישיבת הר עציון שמלמד עתה במכון הרצוג שעל ידה, פורש את משנת הציונות הדתית, ומתעכב על השינויים בה בדור האחרון. לדעתו הביטחון העצמי שגבר בציבור הזה ימשיך להשפיע על מעורבותו ומעמדו במוסדות המדינה ובהנהגת הציבור, והוא מביע תקווה שהגוונים השונים שבציונות הדתית, שחלקם רחוקים זה מזה מאוד כמעט בכל פרמטר, ימשיכו להיות קבוצה אחת מכילה בעלת כיוון מרכזי יותר וקיצוני פחות, שהרי החברה היהודית כולה זקוקה מאוד לערכים ולאיוכות של הציבור החשוב הזה. בשער הרביעי ניתנת רשות הדיבור לאנשי רוח חילוניים, ד"ר כ"ץ, חוקר תרבות מאוניברסיטת בן גוריון, ופרופ' קידר, היסטוריון ממכללת ספיר. הם פותחים בתיאור דעותיה של קבוצת אנשי הרוח שמנסה לדחוק עד כמה שאפשר את היהדות מהמדינה, שבעייתם העיקרית היא שהעם לא איתם, ושל הקבוצה השנייה הרוצה בקשר מוגבל ולא מכביד של המדינה עם הרוח היהודית ההיסטורית, שקיימות מחלוקות גדולות בין חברה יהודית בהגדרת היהדות הרלוונטית לימינו. למעשה מדובר במעין סתירה רעיונית שאין לה פיתרון, שגורמת למתח קבוע ולגישה חשדנית כלפי כוונותיהם ורצונותיהם של שומרי המצוות לגוניהם ושל אנשי־הציבור שלהם. לדעת הכותבים המתח הזה קיים למעשה כבר דורות, והוא טבעי למי שרוצה להחזיק את המקל משני קצותיו - לשמור על חברה יהודית בהגדרתה מבלי שזה יחייב אותו או יכביד עליו מעבר למידה סבירה. ימים יגידו אם יתקיימו דברי 'בואתנו' של פרופ' שטרן בדברי הסיכום שלו לספר, שעשרות השנים שעברו מאז קום המדינה הספיקו כדי לייצב עמדות בין היות

המדינה יהודית להיותה דמוקרטית על הסתירות שבין שני המושגים האלו, ושהזמן בשל למסד ולעצב את החיבור בין בעלי הדעות השונות באופן שמירב העם יחיה עמו בשלום. אפשר להניח שלא יהיה קורא אחד של 'המעין' שיסכים עם כל מה שכתוב בספר מעניין זה, אבל גם כאשר הוא יזדהה רק עם חלקים מסוימים בו - הוא יכיר ויבין את אלו שמזדהים עם חלקיו האחרים...

כתבי־העת של ההשכלה במחצית המאה הי"ט. החלוץ: מלחמת הדת והתושיה. בכורים: חכמת ישראל. מפתחות מוערים לכתבי־העת העבריים של ההשכלה. משה פלאי. ירושלים, מאגנס, תשע"ה. XVI+483 עמ'. (02-6586659)

המונח 'השכלה' בפינו היום שונה לחלוטין ממשמעותו לפני מאה וחמישים שנה. באותה תקופה ההשכלה הייתה האויבת העיקרית של היהדות הנאמנה, כאשר גם בגווניה המתונים יותר, שלעיתים הצטרפו אליהם גם תלמידי חכמים ואנשי תורה, היא סייעה לפגוע פגיעה אנושה בעולם היהודי שהיה קיים אז. כלי הנשק העיקריים של ה'משכילים' היו כתבי העת שלהם, ממינים ומסוגים שונים, שהתיימרו רק לתת מידע ולהרחיב אופקים ולגלות את העולם הרחב הרוחני והחומרי לכל מתעניין - אך למעשה היו גורם מתווך בין הנוער לבין העולם החילוני. אולם בתוך התבן ואף הארס שנחבא בין כתבי העת האלו הסתתרו גם מחקרים תורניים ובירורים היסטוריים ולשוניים מן המעלה הראשונה, וחבל על דאבדין. פרופ' פלאי עסק שנים רבות במחקרים על התקופה הזו, ואחת מתוצאות מחקריו הם מפתחות מפורטים לחלק מכתבי העת של התקופה. זהו כרך חמישי במפעל הזה, שתחילתו בשנת תשס"א במפתוח 'המאסף', אבי כתבי העת של תקופת ההשכלה בגרמניה, ובהמשך יצאו לאור ביבליוגרפיות מוערות גם על 'בכורי העתים', 'כרם חמד' ועוד. 'החלוץ' שייך יותר להשכלה הקיצונית האנטי־הלכתית, והוא כלל בעיקר את מאמריו של עורכו יה"ש - יהושע השיל שור; ואילו 'בכורים' ייצג את ההשכלה ה'מתונה', והשתתפו בו בין השאר החכמים החוקרים ר' יעקב רייפמן וזלמן שטרן ועוד. כיום נגישים רוב כתבי העת האלו באתרים של הספרייה הלאומית ושל ספריית אוניברסיטת ת"א, ומפעל הדיגיטיזציה הכללי לא פוסח גם עליהם, ולכן המפתח המוער יכול להועיל מאוד להגיע למקורות שבדרך כלל אין ידו של אדם משגת אותם.

שיח השדה. בראשית. עיונים, שאלות מנחות, מבט חינוכי. הרב שלום דב הלוי הורוביץ. עורך: הרב אליקים קרומביין. קרית ארבע, מכון לרבני היישובים, תשע"ה. טו+434 עמ'. (02-9964722)

הרב שלום הורוביץ חנך דורות של תלמידים, ובעשרות השנים האחרונות בחברון עיר האבות. מתוך עיון בקובצי פסוקים ובסוגיות מקרא הוא מגיע לתובנות חינוכיות, שנקלטות בליבם ובמוחם של תלמידיו, ומסייעות להם לעלות במסילת התורה והמצוות לאורך ימים ושנים. לכל פרשה מספר בראשית נרשמו כמה 'עיונים', ופרק נוסף בשבחה של ארץ ישראל שנקרא 'ציון מן התורה'. באופן דידקטי משובח פותח המחבר כל 'עיון' בהקדמה, בהצגת הנושאים שיעלו ב'עיון', בתיאור וביאור הפיסקה ה'מעוינת' בעזרת מפרשיה - חז"ל ראשונים ואחרונים, בנקודות סיכום, בהערות חינוכיות ובשאלות הכנה. כך העיון הראשון, שעוסק בבריאת האשה, מסתיים בכמה הערות חינוכיות־מוסריות, ביניהן שהציווי על האדם לכבד את אשתו 'יותר מגופו' נובע אולי מכך שהיא נוצרה מה'יותר', העודף, החלק

הנוסף שהיה בגופו, ולכן עליו לכבד את אשתו גם לעצמה ובנוסף כחלק ממנו עצמו... בולטים מאוד בברכות שבראש הספר החיבה היתירה של הרב המחבר למשפחתו, וכמים הפנים לפנים - הכבוד והאהבה שלהם אליו. יש לציין שהרב הידוע החפץ בעילום שמו, בעל שו"ת 'אורחותיך למדני', כתב הערות שנדפסו לאורך הספר כשהן מצוינות בכוכב, וגם כתב הסכמה חמה ונאה לספר ולמחבר.

אברהם. סיפורו של מסע. יונתן גרוסמן. ת"א, ידיעות אחרונות וספרי חמד, תשע"ד. 566 עמ'. (info@ybook.co.il)

ד"ר אברהם גרוסמן מרצה לתנ"ך במכון הרצוג שע"י ישיבת הר עציון, ב'בית מורשה' בירושלים ובמחלקה לתנ"ך של אוניברסיטת בר אילן. ד"ר גרוסמן ניגש לתנ"ך ביראת כבוד אך עם גישה ספרותית, ולדעתו אין סתירה בין השניים - זהו ספר קודש, וספר נכתב ונקרא על פי כללים מסוימים של ספרות, שכאשר משתמשים בהם נכונה אפשר להשיג מהם עושר למדני רב. הוא מסתכל על אברהם אבינו כמהפכן משנה היסטוריה, שסיפורו הוא ראשית סיפורה של האומה כולה. מה שעל פי הקדמונים נקרא 'מעשה אבות סימן לבנים' הוא למעשה קביעת הדרך של האומה הישראלית בראשיתה על פי צעדי אבותיה-בונים, שבראשם כמובן אברהם אבינו עליו השלום. והבולט אצל אבינו אברהם שמהפכנותו צועדת במקביל לצייתנותו המלאה לדבר ה', ועל כך הוא עומד בניסיונות קשים, וליד המהפכנות והצייתנות עומדת גם התייחסות רגשית ומוסרית לכל מה שקורה סביבו, כשהוא מתייחס כאב רחום לגויים שסביבו ואף 'נאבק' כדי להקל את העונש שה' עומד להוריד עליהם מן השמים. השילוב של מהפכנות וצייתנות ומוסריות הוא הבסיס של חיי אומה היהודית, ואת הבסיס הזה מנסה ד"ר גרוסמן לזהות ולתאר ולהוכיח מפשוטו של מקרא, בעזרת כלים ספרותיים והיסטוריים ואחרים. על פי שיטה זו הוא עושה שימוש רב בדברי חוקרי המקרא של הדורות האחרונים, ומוציא לעיתים קרובות יקר מזולל. ד"ר גרוסמן אינו מקבל שום שינוי בנוסח המקובל של הכתוב - אך גם אינו נמנע מלהשתמש בסברות של חוקרים שבנויות על הצעות לשינוי נוסח. כמו ספרים אחרים מסוג זה ניתן לשער מראש שדיוקא גוון מסוים של יהודים יראי שמים ימצאו מקום לעסוק בספר זה ולרדות ממנו את הדבש שאפשר למצוא בשיטות לימוד ומחקר שעליו הוא מבוסס. רק דוגמא אחת: היכן הר המוריה? לכאורה זו שאלה מגוחכת, יודע כל ילד שהר המוריה הוא הר הבית. אולם מתברר שישנם קשיים מסוימים במסורת מקובלת זו: ירושלים נמצאת במרחק הרבה יותר קטן מאשר שלושה ימי הליכה מבאר שבע; מדוע אברהם נוטל גם עצים למזבח מביתו בבאר שבע אם הוא עולה צפונה לארץ פוריה ומכוסת סבך? ומדוע לא מוזכרת מסורת זו בפירוש במקומות אחרים בתנ"ך? לכן חוקר גוי בשם נלסון גליק כבר 'קבע' לפני שנים רבות שארץ המוריה נמצאת הרחק דרומה במדבר השומם. ניתן היה לגחך ולהמשיך הלאה, אבל מתברר שכבר בין האמוראים, על פי הסבר כמה ראשונים, נשמעה הדעה הזו. בגמ' תענית טז, א נדרש ש'הר המוריה' נקרא כך מפני שיצאה ממנו הוראה לישראל או מורא לגויים. רש"י פירש שם ב'לישנא אחרינא' שהר המוריה הוא הר סיני, בין אם מפני שבו ניתנה תורה וממנו יצאה הוראה לישראל, ובין אם לפי הפירוש השני שמהר סיני יצא במתן תורה מורא לגויים מפני ישראל. גם תוספות מקבלים הסבר זה, אמנם לא ברור כלל שהם מתכוונים שעקידת יצחק הייתה בהר סיני... המחבר אינו מכריע בין הפירושים, והוא גם אינו חולק על מסורת ישראל שהעקידה כמו בריאת אדם הראשון היו בהר הבית שבירושלים. האם פירוש זה, כאפשרות בפשוטו של מקרא, לא ראוי כלל להיאמר? וצ"ע.

נר יוסף. לקט הלכות דינים ומנהגים ליום הכפורים שחל בשבת. הרב שמואל חיים דומב. מודיעין עילית, בית המדרש "חניכי הישיבות – הגבעה הדרומית", תשע"ה. קכ"ה עמ'. (08-9743291)

בשנה שעברה ולפני שנתיים יום הכיפור חל בשבת, וזה יקרה שוב בשנת תשע"ח. הרב דומב, רב בית המדרש "חניכי הישיבות" שבמודיעין עילית, תלמיד חכם ומחבר חשוב (ידוע בעיקר פירושו המעמיק על ספר 'משך חכמה'), ליקט הלכות והנהגות מיוחדות למועד זה בי"ד פרקים לפי סדר היום, מאור לט' תשרי שבו מתחילה לדעות מסוימות מצות האכילה של ערב יום כיפור, ועד תפילת מעריב והבדלה במוצאי יום הכיפורים שהוא גם מוצ"ש, ודיני חולה וקטן לגבי דיני קידוש, לחם משנה ושלוש סעודות. בהמשך נדפסו שישה סימנים למדניים.

סידור רינת ישראל. נוסח ספרד. ערוך ומסודר ומבואר בידי הרב שלמה טל ז"ל. מהדורה חדשה, ההדיר הרב יואל קטן. **מהדורה ניסויית.** ירושלים, מורשת, תשע"ה. 782 עמ'. (03-5123605)

יובל חלף מאז החל הרב ד"ר שלמה טל ז"ל להכין סידורים מזן חדש, מסודרים ומבוארים ומוסברים, תפריים ככפה"ל ליד לנערים ואף למבוגרים דוברי עברית החיים בארץ הקודש. על סידורי 'רינת ישראל' בנוסחיו השונים גדלו שלושה דורות; אמנם בעשור האחרון, הרבה בזכות 'רינת ישראל' והרף הגבוה שהציע, נדפסו כמה סידורים יפים ומתוקנים שחלקם משווקים באסרטיביות, והגיע הזמן לחדש את פניו של סידור 'רינת ישראל' הוותיק על נוסחיו השונים, כדי לחדש בעז"ה גם את ימיו. אחרי חודשים רבים של עמל מוצגת עתה המהדורה החדשה, שאפשר להמליץ עליה את דבריו הידועים של הראי"ה קוק זצ"ל 'הישן יתחדש והחדש יתקדש' – הסידור נותר באותה מתכונת בסיסית שכה מצאה חן בעיני הציבור הרחב ובעיקר בעיני התלמידים ובני הנוער, אבל נוספו בו שיפורים, תיקונים, השלמות וחיידושים כדי להגיע לתוצאה מתוקנת, מכובדת, ראויה ומושלמת עד כמה שאפשר. תיקונים רבים נבעו מהערות ששלחו מתפללים לרב טל עצמו (נפטר בשנת תשנ"ח) ונותרו בידי בני משפחתו, ואחרים שהגיעו לידי אנשי הוצאת 'מורשת'. אחד השינויים הבולטים הוא שנוסח הפסוקים בסידור הותאם לנוסח המסורה שב'כתר ארם צובה' בהתאם להכרעות הרב מרדכי ברויאר ז"ל, שהוא הנוסח המדויק ביותר. גם חלק מההוראות למתפלל נוסחו מחדש כדי להוסיף בהירות בהתמצאות בחלקי התפילה השונים, והוקפד על כתיב מלא תקני במשפטים חסרי הניקוד שבהוראות ובביאורים. בנוסף הועתקו הקדישים והמזמורים וכו' שנאמרים במקומות שונים בתפילה כמעט לכל מקום נדרש, כדי לצמצם עד כמה שאפשר את הצורך לדפדף בסידור בשעת התפילה לצורך מציאת התפילה המתאימה, וכן הושלמו זמירות השבת, נוספו סליחות לתעניות ציבור, פרקי תפילה לחולה, ועוד תפילות וברכות שלא נדפסו במהדורות הקודמות. כמקובל סומנו באופן מודגש הקמצים הקטנים (שנהגים כמו חולק) והשוואים הנעים, כעזרה למעוניינים לדקדק בתפילתם. מהדורה ניסויית זו נדפסה במספר מצומצם של עותקים ובכריכה רכה, והיא חולקה למבנים בענייני לשון ותפילה, בין בצורתה המודפסת ובין כקובץ פידיאף, כדי לקבל ביקורות והערות אחרונות לפני ההדפסה המאסיבית הצפויה בעז"ה בקרוב. תחל שנה וברכותיה ותפילותיה!